

פרנקפורט על נהר מיין

(Frankfurt am Main). עיר בגרמניה, היום במדינת הסן שבגרמניה המערבית. ראשיתה בימי קרל הגדול, ומאות שנים היתה מקום בחירת קיסרי גרמניה והכתרתם. מהמאה ה-14 היתה 'עיר קיסרית חופשית', עד לסיפוחה לפרוסיה ב-1866. יהודים ישבו בפ' מ-1074, וקהילת פ' היתה מהחשובות באירופה כולה, מבחינה כלכלית ורוחנית כאחת. במאה ה-19 היתה מרכז להשכלה, אך גם לניאואורתודוקסיה, בהנהגתו של שמשון רפאל הירש, רב העדה החרדית ה'פורשת'. יהודי פ' מילאו תפקיד חשוב במסחר, בתעשייה ובבנקאות (בנק רוטשילד, שהיה בעיר עד תחילת המאה ה-20) וכן בחיי התרבות. בין השאר פעלו בפ' פרנץ רוזנצוייג ומרטין בובר. ב-1817 ישבו בפ' 3,300 יהודים (10% מכלל התושבים), ב-1930 – כ-30,000 (5.5%) וביוני 1933 – 26,158, ופ' היתה הריכוז היהודי השני בגודלו בגרמניה, אחרי ברלין. בראשית 1933 היה אף ראש-העירייה לודוויג לנדמן, יהודי.

אחרי עליית הנאצים לשלטון ב-30 בינואר 1933 סבלו יהודים מפגיעות פיסיות. כבר לפני חרם אחד באפריל 1933 יזמו נאצים בפ' פעולות חרם על עסקי יהודים, וגם אחרי יום החרם הכללי היו פעולות כאלו, לרבות חרם על עסקי גרמנים שהעסיקו יהודים. בבתי-העסק של היהודים ירד המחזור בעשרות אחוזים, ורבים מהם פשטו את הרגל או עברו לידי נאצים. בין מרס לאוקטובר 1933 נסגרו 536 עסקים של יהודים בעיר. ראש-העירייה הנאצי פיטר את כל העובדים היהודים במנגנון העירוני לפני שנחקק חוק ארצי בעניין זה. כאשר נחקק החוק, נאלץ ראש-העירייה להחזיר למשרותיהם עובדים שבמלחמת-העולם הראשונה שירתו בחזית, שכן החוק התיר להם להמשיך ולהיות מועסקים. בעקבות העירייה פוטרו היהודים בהדרגה מכל מוסדות הציבור, ובכללם בתי-החולים, בתי-המשפט, בתי-הספר, האוניברסיטה ומוסדות התרבות והאמנות. אחרי חקיקת חוקי נירנברג ב-1935 פוטרו גם לוחמי החזית היהודים ממשרותיהם. גם רוב בתי-העסק הפרטיים פיטרו את עובדיהם היהודים.

הידרדרות מצבם הכלכלי של היהודים איימה לגרום התמוטטות כספית של שתי הקהילות היהודיות, הגדולה והאורתודוקסית 'הפורשת', אך נכונות חבריהם לשלם מיסי קהילה גבוהים ולתרום תרומות נכבדות בכסף וברכוש איפשרו למוסדות הקהילה ולארגוני הסעד להמשיך ולפעול, ואף להקים מערכת סיעוד גדולה. על היקף הפעילות ניתן ללמוד מכך שב-1935 נזקקו לסיוע כ-4,500 יהודים, שהיו כחמישית מיהודי העיר. נוסף לסיוע בכסף, בבגדים ובמזונות, הוקמה גם מערכת להסבה מקצועית, ובה למדו מאות צעירים וצעירות מקצועות פרודוקטיוויים במלאכה ובחקלאות.

על הוצאתם מחיי החברה והתרבות הגיבו היהודים בפ', כבמקומות אחרים בגרמניה, בגיבוש חיי תרבות נפרדים משלהם. ב-1933 חידש מרטין בובר את פעילות 'בית המדרש היהודי'

(Jüdische Lehrhaus), שהקים פרנץ רוזנצוייג בשנות ה-20. המוסד הציע תוכנית מגוונת של הרצאות בתחומים שונים. בפ' פעלו גם תזמורת סימפונית יהודית, להקות מוסיקה ותיאטרון, וליהודים הוצע לוח עשיר של מופעים ותערוכות בכל תחומי התרבות, ממוסיקה עד צילום. התנהלה גם פעילות ספורט עניפה ובה השתתפו אלפי צעירים. פעילות זו הורשתה להתקיים רק במגרשי ספורט מיוחדים. מ-1935 הוקצתה ליהודים גם בריכת שחייה מיוחדת, ורק בה הורשו לשחות, תמורת תשלום שנתי של הקהילה.

ב-1937 גורש להונגריה הרב האורתודוקסי של הקהילה הגדולה, הרב יעקב הופמן, ממנהיגי ה'מזרחי' בגרמניה.

ב-26 באוקטובר 1938, כשגורשו מגרמניה היהודים אזרחי פולין, היו ביניהם כ-2,000 יהודים מפ'. ב-31 באוקטובר הורשו לחזור לעיר, אך לא יכלו להיכנס לבתיהם, שבינתיים נחתמו בידי המשטרה. הקהילה איכסנה אותם בבתי-הספר ובבתים פרטיים, וטיפלו בהם ארגוני הסעד היהודיים, עד שהורשו לחזור לבתיהם. בפרעות 'ליל הבדולח' ב-9-10 בנובמבר 1938 נשרפו חמישה בתי-הכנסת הגדולים בעיר ורוב בתי-הכנסת הקטנים. כנופיות פורעים השתוללו ברחובות, הרסו ובזזו חנויות של יהודים וגרמו גם קורבנות בנפש. בימים שלאחר הפרעות נאסרו אלפים מיהודי העיר, אם בבתייהם ואם ברחובות ובתחנות הרכבת. העצורים הוחזקו ימים מספר באולם עירוני גדול, ואחרי-כן הועברו למחנה בוכנולד (2,161 יהודים) ולדכאו. התעמולה הנאצית הדגישה כי משפחתו של הדיפלומט פום רט (שהתנקשות בו היתה העילה לפרעות) באה מפ', וגם המתנקש, הרשל גרינפושן, למד בישיבה בעיר. בניין הישיבה נהרס בידי הנאצים.

לאחר המאורעות החלה בריחת יהודים מהעיר. בנובמבר 1938 יצאו מפ' 618 יהודים. במאי 1939 נותרו בה 13,751 יהודים בדתם (כמחצית ממספרם ביוני 1933) ובסך-הכול 14,191 'בני הגזע היהודי' לפי ההגדרה הנאצית, ועוד 2,687 בני תערובת. בסוף ספטמבר 1941 היו בעיר 10,592 'בני הגזע היהודי'.

עיריית פ' רכשה מידי הקהילה היהודית, שלאחר 'ליל הבדולח' מוזגה בה גם הקהילה ה'פורשת', את נכסיה במחיר קטן בהרבה משוים הריאלי. בתי-הכנסת הגדולים, פרט לאחד, פורקו לחלוטין. גם בית-הקברות היהודי העתיק פונה ויושר, מבתי-הקברות האחרים נלקחו כול פריטי המתכת, ובכללן אותיות העופרת שעל המצבות, למען מאמץ המלחמה. בפברואר 1940 מונה 'ממונה מטעם הגסטפו על רווחת היהודים', שפעל מטעם הגסטפו והעירייה יחד. תפקיד זה היה קיים אך ורק בפ' ולא היה כמותו במקומות אחרים. (לפניו פעל, מאז נובמבר 1938 ממונה מטעם העירייה על רכוש היהודים). הממונה, ארנסט הולנד, ניהל את כול ענייני היהודים בעיר ופיקח על כל הרכוש היהודי ועל פעילות המוסדות שנתרו. הוא פעל לצמצום הפעילות היהודית וההוצאות הכרוכות בה, ולהעברת רכוש וכספים של יהודים לידי 'ארים'. בין השאר דאג להוציא משפחות יהודיות מדירותיהן, על-ידי ריכוזן בדירות משותפות ובבנייני

הקהילה, וכך העביר מאות דירות לידי גרמנים. ב-4 במרס 1941 חוייבו יהודי העיר לעבוד עבודות כפייה, גם על כך פיקח הממונה. בין 'ליל הבדולח' ל-1943 התאבדו 715 יהודים בעיר. ב-19 באוקטובר 1941 יצא משלוח ראשון של יהודים מפ' ללודז', ובו 1,125 יהודים. ב-11 בנובמבר נשלחו 1,052 יהודים למינסק, וב-22 בנובמבר – 992 יהודים לריגה. בשלושה משלוחים (8 ו-24 במאי ו-11 ביוני 1942) גורשו 2,886 יהודים למזרח, ובשלושה משלוחים אחרים (18 באוגוסט, 1 ו-15 בספטמבר 1942) הועברו 2,952 איש לטרזיינשטט. ב-24 בספטמבר גורשו למזרח 234 יהודים. ב-1943 גורשו 120 יהודים למקומות שונים בשישה משלוחים. ב-8 בינואר 1944 גורשו 56 יהודים לטרזיינשטט. ביוני 1943 בוטלה משרת 'הממונה על הסעד היהודי' מאחר ששוב לא היה בה צורך. אחרי המלחמה התארגנה בעיר קהילה חדשה, והיא השנייה בגודלה בגרמניה. בית-הכנסת הגדול ששרד ברובע וסטאנד (Westend) משמש שוב לתפילות. בתי-הקברות נשמרים בידי הקהילה, וכבר חוללו מספר פעמים. בשנת 1985 העלה התיאטרון העירוני בפ' את המחזה מאת ורנר פסבינדר 'האשפה, העיר והמוות' (Der Müll, Die Stadt und der Tod), ובו נימות אנטישמיות. יהודי העיר פעלו נגד העלאתו של המחזה על הבימה, והצגתו נמנעה. בעת חפירות שנערכו לצורך עבודות בנייה ב-1987 נתגלו שרידי מבנים של הגטו היהודי הישן. פרץ ויכוח ציבורי על אופי שימורם של המבנים, העירייה רצתה לשמור אותם בתוך מרתפו של הבניין ומפלגות השמאל וגורמים יהודיים תבעו הקמת אתר מיוחד, שבו ייכללו המבנים. העירייה דחתה את התביעות הללו. בעיר הוקם מוזיאון לתולדות יהודי המקום, המצוי בוילה שהשתייכה למשפחת רוטשילד.